

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-6>

УДК 339.9

НАУКОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

SCIENTIFIC BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL RELATIONS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

Кваша Сергій Миколайович

доктор економічних наук, професор, академік,
проректор з науково-педагогічної роботи та розвитку,
Національна академія аграрних наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7448-0543>

Павленко Олексій Михайлович

кандидат економічних наук, докторант кафедри,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9735-2478>

Вакуленко Віталій Леонідович

кандидат економічних наук, доцент кафедри,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7019-1832>

Kvasha Serhii, Pavlenko Oleksiy, Vakulenko Vitalii

National University of Life and Environmental Sciences

Зовнішньоекономічна діяльність України в умовах воєнного стану є ускладненою, адже дії ворога суттєво впливають на усі аспекти економічних відносин України з іншими державами. Враховуючи це, стаття присвячена визначенню основних наукових засад розвитку зовнішньоекономічної діяльності України під час повномасштабної війни. Спершу розглянуто основні підходи щодо тлумачення поняття «зовнішньоекономічна діяльність» згідно з чинним законодавством та науковими дослідженнями. Крім того, визначено основні особливості зовнішньоекономічної діяльності держави з теоретичної точки зору. Особливу увагу приділено актуальному стану зовнішньоекономічної діяльності України під час війни. Визначено основні проблеми, з якими стикається Україна, та основні способи їх вирішення, до яких наразі вдається держава. На основі проведеного дослідження наведено власний перелік заходів, які мають забезпечити розвиток зовнішньоекономічної діяльності України під час війни.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, міжнародні відносини, воєнний стан, економічний розвиток, експорт, імпорт, економічне співробітництво.

On 24 February 2022, martial law was declared, which was triggered by a full-scale war. The war has a negative impact on Ukraine's current situation, creating a number of problems and challenges. In view of this, Ukraine's foreign economic activity under martial law is complicated, as the enemy's actions significantly affect all aspects of Ukraine's economic relations with other countries. Therefore, the issue of its development is becoming increasingly relevant in the national science, which determines the necessity and relevance of this study. Given this, the article is aimed at defining the main scientific principles of development of Ukraine's foreign economic activity during a full-scale war. First, the author examines the main approaches to the interpretation of the concept of "foreign economic activity" according to current legislation and scientific research. The author examines a number of approaches of Ukrainian scholars to the definition of the concept of foreign economic activity and identifies the existence of

opposing points of view. In addition, the main features of the State's foreign economic activity from the theoretical point of view are determined. It is determined that a characteristic feature of the State's foreign economic activity is its participation in the context of international relations. In addition, the importance of foreign economic activity for the economic security of the State is clarified. The main problems that were characteristic of Ukraine's foreign economic activity before the outbreak of war are considered. Particular attention is paid to the current state of Ukraine's foreign economic activity during the war. The main problems faced by Ukraine are identified. These problems are caused by the full-scale war and the enemy's actions. The author also identifies the main ways of solving them, which the state is currently using. On the basis of the study, the author presents her own list of measures to ensure the development of Ukraine's foreign economic activity during the war. The results obtained demonstrate the urgent need to take all necessary measures to develop Ukraine's foreign economic activity. All this will help improve the state of individual sectors of the economy, the economy as a whole and its international relations.

Keywords: foreign economic activity, international relations, martial law, economic development, exports, imports, economic cooperation.

Постановка проблеми. Протягом останніх двох років – з моменту початку повномасштабної російсько-української війни та проголошення воєнного стану – українська економіка перебуває у стані кризи. Дії агресора негативно впливають на низку галузей українського господарства, стають причиною скорочення виробництва основних і стратегічно важливих типів продукції, порушують логістичні зв'язки, знижують бізнес-активність. Усе це негативно впливає на роль України як учасника міжнародних економічних відносин, тобто – її зовнішньоекономічну діяльність. Співпраця з іншими державами в економічному контексті, експортно-імпортні відносини, науково-технічне співробітництво, проведення спільних проєктів, які передбачають розвиток окремих галузей, кооперація вітчизняних і закордонних підприємств – усе це є особливо ускладненим під час війни. Однак, враховуючи те, що саме зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) забезпечує і економічний розвиток держави, і її економічну та національну безпеку в цілому, існує необхідність подолання існуючих проблем безпосередньо під час воєнного стану. Саме тому важливим питанням стає аналіз наукових засад розвитку зовнішньоекономічної діяльності держави в умовах повномасштабної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зовнішньоекономічної діяльності України та її окремих аспектів активно досліджується вітчизняними науковцями. До вивчення цього питання звертались: М. С. Рахман, В. А. Євтушенко, Д. С. Рудас [1], Н. М. Шмиголь, Т. С. Павлюк та ін. [2]. Крім того, питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності України під час повномасштабної війни вивчали С. В. Скрипник, О. С. Процевят, О. В. Воронова [3], Ю. Є. Салій, О. Салій [4], В. В. Зеліч, М. Е. Матвеев та ін. [5]. Однак, враховуючи сучасні аспекти розвитку ЗЕД Укра-

їни під час війни, існує в актуалізації наявних досліджень.

Мета статті: визначити основні наукові засади розвитку зовнішньоекономічної діяльності України в умовах воєнного стану в контексті міжнародних відносин держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першу чергу, важливо розглянути основні теоретичні підходи до трактування сутності та особливостей зовнішньоекономічної діяльності в цілому, що допоможе краще зрозуміти наукові засади її розвитку в умовах повномасштабної війни, як важливої складової зовнішніх відносин України.

Перш за все, визначення зовнішньоекономічної діяльності міститься у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», який на сьогодні є основним регулятором зовнішньоекономічних відносин в Україні. Згідно з Законом, зовнішньоекономічна діяльність є діяльністю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Тобто, це така діяльність суб'єктів господарювання України та інших країн, яка спрямована на налагодження між ними економічних зв'язків і взаємовідносин різного характеру, насамперед господарського і експортно-імпортного, а також пов'язана з укладанням зовнішньоекономічних договорів, які регулюють їх відносини. Також саме на основі зовнішньоекономічної діяльності забезпечується налагодження зовнішньоекономічних зв'язків [6].

Наразі вітчизняні науковці мають різні підходи стосовно тлумачення поняття зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Так, на думку О. Гребельник, зовнішньоекономічна

діяльність є діяльністю суб'єктів господарювання України і інших країн, в основі якої – взаємовідносини між ними, які виникають як на митній території України, так і за її межами [7].

Деякі інші погляди щодо тлумачення зовнішньоекономічної діяльності мають Л. Дідківського та Л. Головка, які вважають зовнішньоекономічну діяльність розвитком економічних відносин між державами, які характеризуються здійсненням зовнішньої торгівлі, міграції капіталу і робочої сили, у результаті чого формуються міжнародні науково-технічні і виробничі зв'язки [8]. Крім того, зовнішньоекономічна діяльність, згідно з М. С. Рахман, В. А. Євтушенко та Д. С. Рудас тісно пов'язана з такими поняттями, як «експорт» і «імпорт», які забезпечують обмін товарів між країнами і їх галузями за умов постійної обмеженості ресурсів та обмеженості виробничих можливостей. Так, експорт – це вивезення товарів або послуг з однієї країни в іншу, імпорт – ввезення товарів або послуг з однієї країни в іншу. Саме у вигляді експортно-імпортних відносин у більшості випадків і реалізується зовнішньоекономічна діяльність, яка надає країнам низку переваг, пов'язаних з отриманням нових технічних можливостей, освоєнням нових технологій виготовлення певної продукції, а також наданням більш широкого спектру послуг [1].

Думки щодо того, що саме експортно-імпортні операції є основою зовнішньоекономічної діяльності, дотримуються і Н. М. Шмиголь та Т. С. Павлюк, які звертають увагу на те, що зовнішньоекономічна діяльність держав пов'язана з їх зовнішньоекономічною політикою, яка спрямована на розвиток відповідних операцій, спрощення вивозу товарів власного виробництва на ринки інших держав, на диверсифікацію експорту, а також лібералізацію цих процесів, тим самим забезпечуючи збільшення доходів держави [2].

Окрім цього, іншими видами ЗЕД є [9]:

- діяльність у сфері послуг;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича і інші кооперації;
- кредитно-розрахункова;
- спільна діяльність;
- оренда тощо.

Також зовнішньоекономічна діяльність розглядається не лише на рівні держави, але й на рівні конкретного підприємства як суб'єкта господарювання, що функціонує у певній галузі. Згідно з цим, ЗЕД виступає у якості особливо важливої складової діяльності біль-

шості підприємницьких структур, розвиток якої забезпечує появу нових можливостей для підприємств, насамперед – вдосконалення виробництва на основі міжнародної кооперації, а також забезпечення свободи у прийнятті рішень, які спрямовуються на виконання певних завдань на виробництві. Відповідно, зовнішньоекономічна діяльність пов'язана не лише з експортом і імпортом товарів і послуг, але й з розвитком міжнародної кооперації виробництва на рівні підприємств, що також є важливою складовою міжнародних відносин держави [10].

Особливо важливим у контексті даного дослідження є визначення ролі зовнішньоекономічної діяльності у контексті міжнародних відносин України, тому далі варто зосередитись на здійсненні ЗЕД насамперед на макроекономічному рівні, як взаємовідносин між галузями господарства різних держав і держав в цілому, а не лише окремих господарюючих суб'єктів.

Враховуючи це, зовнішньоекономічна діяльність є важливою складовою зовнішньої політики України. Здійснюється вона у вигляді зовнішньої торгівлі держави, економічного співробітництва у різних галузях господарства, а також у вигляді науково-технічного співробітництва. Протягом останніх років, до початку повномасштабного вторгнення, спостерігалось налагодження зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами ЄС, у тому числі і у вигляді зростання імпорту та експорту, і у вигляді налагодження економічного і науково-технічного співробітництва, організації спільних проєктів, спрямованих на розвиток різних галузей господарства України тощо.

Відповідно, зазначимо, що зовнішньоекономічна діяльність може здійснюватися на двох рівнях – макроекономічному – на рівні держави, та мікроекономічному – на рівні окремих суб'єктів господарювання. У контексті першого рівня ЗЕД забезпечує розвиток зовнішньоекономічних зв'язків між державами, у контексті мікроекономічного рівня ЗЕД спрямована на розвиток виробничої інтеграції і кооперації, експорту і імпорту товарів та послуг, а також пов'язана з виходом підприємств на міжнародний ринок [11].

Важливу роль зовнішньоекономічна діяльність відіграє у забезпеченні економічної безпеки України. Розвиток зовнішньоекономічних відносин з іншими державами забезпечує зростання рівня ВВП, слугує основою для розвитку окремих галузей, впровадження інновацій у процес виробництва, нових техно-

логічних рішень тощо. Окрім цього, ЗЕД України забезпечує її розвиток на світовому ринку як невід'ємного учасника міжнародних економічних відносин. Також, враховуючи кризову ситуацію, що склалась протягом останніх років, зовнішньоекономічна діяльність мала забезпечити економічну безпеку держави, отримання стабільного прибутку від експортних операцій, мала зміцнити економічні зв'язки з іншими державами тощо. Однак, як свідчать довоєнні тенденції, стан ЗЕД України є несприятливим, що негативно впливає на економіку держави і її економічне зростання, проявляючись насамперед у від'ємному результаті за зовнішньоторгівельними операціями. Разом з тим, це не зменшує важливість ЗЕД для забезпечення економічної безпеки держави, у тому числі і в умовах воєнного стану [12].

До початку війни зовнішньоекономічна діяльність України в окремих галузях, як складова міжнародних відносин, характеризувалась наявністю низки проблем політичного, організаційно-управлінського, трудового, фінансового та виробничого характеру. Ці проблеми негативно впливали на загальний розвиток зовнішньоекономічної діяльності держави. Основні риси цих проблем є наступними [1]:

- нестабільна політична ситуація, що склалась в країні з 2014 року у результаті анексії Криму та військових дій на Сході держави;

- зниження інвестиційної привабливості держави під впливом нестабільної політичної ситуації;

- високий рівень недовіри населення до влади;

- недостатня кількість кваліфікованих трудових ресурсів в окремих галузях та високий рівень трудової міграції, а також високий рівень безробіття в державі;

- негативний стан розвитку інфраструктури, яка є основою для розвитку економічної діяльності держави.

- низький рівень логістики, яка стає причиною уповільнення економічних процесів, у тому числі і ЗЕД країни;

- недостатній рівень науково-технічного розвитку окремих галузей, як наслідок – недостатня конкурентоспроможність української продукції на ринку.

Щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності держави в умовах повномасштабної війни, то наразі він є ускладненим. Це спричинено, у першу чергу, безпосеред-

ньо військовими діями, які зумовили скорочення експортного виробництва в державі: значні частини території України окуповані або постраждали від дій агресора, знищені зерносховища та зернові термінали у портах, а поля, де вирощуються зернові культури, які складають основу експорту, замінювані. Окрім цього, внаслідок дій ворога майже заблоковано морський торговельний коридор, яким експортується більша частина української продукції. Західний кордон, який залишається відкритим, блокується громадянами сусідніх країн, що є наслідком їх внутрішніх політичних суперечок. Відповідно, експорт України під час воєнного стану різко зменшився: якщо у 2021 році його рівень складав близько 68 088 млн дол. США, то у 2022 році – 44 173 млн дол. США, що більш ніж на 20 000 млн менше. Окрім цього, скорочується також і рівень імпорту, однак не так суттєво. Тим не менш, усе це негативно впливає на розвиток зовнішньоекономічної діяльності держави в умовах війни. Також різко збільшилось сальдо зовнішньої торгівлі товарами, оскільки, експортуючи менше товарів, Україна імпортує стратегічно важливу продукцію, яка забезпечує її безпеку, у тому числі і економічну [4].

З огляду на це, виникає потреба у застосуванні заходів, які б забезпечили оптимальний розвиток зовнішньоекономічної діяльності України та її окремих галузей у контексті міжнародних відносин держави за сучасних умов. Одним із таких способів наразі є вдосконалення державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, яке наразі є обмеженим, зокрема у контексті фінансових і фізичних можливостей. Наразі змінюються правові механізми регулювання ЗЕД, зокрема – впроваджуються нормативно-правові акти, що впорядковують експортно-імпорتنу діяльність господарюючих суб'єктів під час воєнного стану [3]. Крім того, Україна посилила заборони щодо співпраці з контрагентами, які пов'язані з державою-агресором. Також Україна долучилась до Конвенції про процедуру спільного транзиту, завдяки чому українські компанії мають можливість транспортувати вантажі через території країн ЄС, Європейської асоціації вільної торгівлі, а також інших країн-учасниць цієї конвенції, не оформлюючи товари в транзит у кожній з них, що суттєво полегшує зовнішню торгівлю держави та сприяє вдосконаленню логістичних зв'язків [5].

Не дивлячись на воєнний стан та повномасштабну війну, Україна все ще має усі пер-

спективи та ресурси для розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Для цього державі важливо:

- забезпечити стабілізацію експортно-імпортних торговельних операцій;
- створити сприятливі умови, які будуть стимулювати зовнішню торгівлю і інновації;
- розвивати послуги з підтримки бізнесу і зовнішньої торгівлі;
- вдосконалити співпрацю з іншими державами у контексті науково-технічного і економічного співробітництва як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств галузі тощо.

Висновки. Отже, згідно з результатами дослідження, можна сказати, що в умовах воєнного стану розвиток зовнішньоекономічної діяльності, як діяльності господарюючих суб'єктів України і інших держав, а також дер-

жави в цілому, що забезпечує розвиток економічних відносин між Україною і іншими державами, є ускладненим. Причини полягають саме у впливі повномасштабної війни на виробництво продуктів та здійснення міжнародних торговельних операцій, а також на низку інших процесів, які уповільнюють економічний розвиток держави. Враховуючи це, наразі розвиток зовнішньоекономічної діяльності є стратегічно важливим, тому розробка основних заходів з її розвитку – це основна мета діяльності як держави і відповідних інституцій, як регулюють ЗЕД, так і науковців, які шляхом теоретичних розробок висувують основні рекомендації щодо вдосконалення її розвитку. Таким чином, існує необхідність у впровадженні дієвих заходів, які будуть вдосконалювати зовнішньоекономічну діяльність України в контексті її міжнародних відносин за сучасних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рахман М. С., Євтушенко В. А., Рудас Д. С. Зовнішньоекономічна діяльність України з країнами ЄС. *Інфраструктура ринку*. 2020. Випуск № 47. С. 39–44.
2. Шмиголь Н. М., Павлюк Т. С. Проблемні питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Випуск № 3. С. 118–121
3. Скрипник С. В., Процевят О. С., Воронова О. В. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 38.
4. Салій Є. Ю., Салій О. О. Зміни у зовнішньоекономічній діяльності України в умовах війни. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. Випуск № 3 (14). 2023. С. 58–71.
5. Зеліч В. В., Матвеев М. Е. Особливості регулювання та контролю зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану: реалії сьогодення. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Випуск № 5 (5). С. 93–97.
6. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
7. Гребельник О. П., Романовський О. О. Основи зовнішньоекономічної діяльності : навч. посібник. Київ : Деміур, 2003. 296 с.
8. Дідівський М. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібник. Київ : Знання, 2006. 462 с.
9. Письмаченко Л. М. Державне управління зовнішньоторгівельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 366 с.
10. Долгова Л., Іваненко В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємницьких структур в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Path of Science*. 2021. Випуск № 7 (10). С. 2007–2016.
11. Новіков О. Є., Садридін Т. Ш. Систематизація наукових поглядів щодо визначення сутності терміна «зовнішньоекономічна діяльність». *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. Випуск № 2. Т. 2. С. 183–186.
12. Шупрудько Н. В. Зовнішньоекономічна діяльність України у контексті зміцнення її економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2018. Випуск № 2.

REFERENCES:

1. Rakhman M. S., Yevtushenko V. A. & Rudas D. S. (2020). Zovnishnoekonomichna diialnist Ukrainy z krainamy YeS [Ukraines foreign economic activity with the EU countries]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, vol. 47, pp. 39–44.
2. Shmyhol N. M. & Pavliuk T. S. (2016). Problemni pytannia rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti Ukrainy [Problematic Issues in the Development of Ukraines Foreign Economic Activity]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, vol. 3, pp. 118–121.

3. Skrypnyk S. V., Protseviat O. S. & Voronova, O. V. (2022). Osoblyvosti rehulivannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of regulation of foreign economic activity under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 8.
4. Saliy Ye. Yu. & Saliy, O. O. (2023). Zminy u zovnishnoekonomichnii diialnosti Ukrainy v umovakh viiny [Changes in Ukraines foreign economic activity during the war]. *Zhurnal stratehichnykh ekonomichnykh doslidzhen – Journal of Strategic Economic Studies*, vol. 3 (14), pp. 58–71.
5. Zelich V. V. & Matveiev M. E. (2023). Osoblyvosti rehulivannia ta kontroliu zovnishnoekonomichnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu: realii sohodennia [Peculiarities of regulation and control of foreign economic activity under martial law: realities of today]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*, vol. 5 (5), pp. 93–97.
6. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» [The Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity"]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (accessed March 23, 2024)
7. Hrebelyuk O. P. & Romanovskiy, O. O. (2003). Osnovy zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Fundamentals of foreign economic activity]. Kyiv: Demiurh, 296 p. (in Ukrainian)
8. Didivskiy M. M. (2006). Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstva [Foreign economic activity of the company]. Kyiv: Znannia, 462 p. (in Ukrainian)
9. Pismachenko L. M. (2008). Derzhavne upravlinnia zovnishnotorhivelnoiu diialnistiu v Ukraini: rehulivannia ta kontrol: monohrafiia [State management of foreign trade activities in Ukraine: regulation and control: monograph]. Doneck: TOV «Jugo Vostok, Ltd.», 366 p. (in Ukrainian)
10. Dolhova L. & Ivanenko V. (2021). Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemnytskykh struktur v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku [Foreign Economic Activity of Entrepreneurial Structures in Ukraine: Problems and Prospects for Development]. *Path of Science*, vol. 7 (10), pp. 2007–2016.
11. Novikov O. Ye. & Sadridinov T. Sh. (2014). Systematyzatsiia naukovykh pohliadiv shchodo vyznachennia sutnosti termina «zovnishnoekonomichna diialnist» [Systematisation of scientific views on defining the essence of the term "foreign economic activity"]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University*, vol. 2 (2), pp. 183–186.
12. Shuprudko N. V. (2018). Zovnishnoekonomichna diialnist Ukrainy u konteksti zmitsnennia yii ekonomichnoi bezpeky [Ukraines foreign economic activity in the context of strengthening its economic security]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, vol. 2.